

➤ *Tiedeyhteisöön rakennetut poliisit: analyysi 2000-luvun yliopistoyhteisön vallankäytön toimintamekanismeista*

Tiivistelmä

Uusi yliopistolaki muutti yliopiston rakenteita. Markkinasuuntauneisuus ja tulostavoitteet toivat tullessaan uusia vallankäytön mekanismeja ja kontrollijärjestelmiä, sillä ilman valvovia toimijoita ja kontrollin välineitä 2000-luvulla toteutettu yliopistopolitiikan muutos olisi epäonnistunut. Mitattavuutta korostavan ajattelutavan taustalta löytyy vastuu- ja tilivelvollisuuden ideologia, jossa vastikkeeton yleishyödyllinen toiminta on mahdotonta. Tuottavuus ja hyöty korostuvat samalla kun kollegiaalinen akateeminen kontrolli on korvattu erilaisilla ulkoisen arvioinnin mittareilla. Toimijaverkkoajattelua seuraten yliopiston käytännöistä ja viime kädessä jopa tutkimuksen sisällöstä päättävät yhä enemmän muut kuin tiedeyhteisön jäsenet. Strategisiin linjauksiin perustuva tutkimuspolitiikka rajaa väistämättä osallisuutta ja toimijuutta yliopistossa. Vaikka yksittäisen tieteen tekijän puheoikeutta ei konkreettisesti rajoiteta, niin äänensä saavat kuuluviin strategisen linjan mukaiset toimijat. Hahmotamme suomalaisen yliopistopolitiikan suurta linjaa talouspoliittista taustaideologiaa hyödyntäen. Tutkimusaineisto koostuu kolmestatoista asiantuntijahaastattelusta. Työ jatkaa yliopistotyöntekijöiden muuttuvaan asemaan liittyvää kriittistä tutkimusta. Toimijaverkkoteoria ja teknologian kehittymisen näkökulma taustoitavat niitä mekanismeja, joihin haastatteluaineiston analyysissa

pureudumme. Tutkimme yliopiston arkeen rakentuneiden sisäisten poliisien syntyä.

ASIASANAT: yliopistolaki, yliopistoretoriikka, yliopistopolitiikka, toimijaverkko, valvonta, sisäinen poliisi, managerialismi, rekrytointi

Johdanto

Suomalaisen yliopiston ja hyvinvointivaltion rakentamisprosessit kulkevat rinnakkain. Sivistystä on pidetty voimavarana niin kauan kuin suomalaista yhteiskuntaa on rakennettu, toki sivistykselle annetut sisällöt ja merkitykset ovat muuttuneet. Samalla, kun suomalaisessa yhteiskunnassa elettiin 1960-luvulla alkanutta ja 1980-luvulle kestänyttä hyvinvointivaltion voimakkaan rakentamisvaiheen aikaa, rakentui myös suomalainen yliopistoverkosto. Maakuntayliopistojen perustaminen 1960–1970 -lukujen taitteessa oli osa hyvinvointivaltion palveluiden laajentamista koko maan kattavaksi. Yliopistollinen sivistys oli avoin kaikille, ja Suomesta kehittyi koulutuksen ja universaalien sivistyksen malliesimerkki. (Ks. esim. Ahonen 2003; Haapakorpi 2015; Välimaa 2018.)

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on vastannut kansalaisten tarpeisiin kahdella tavalla: palvelujen ja tulonsiirtojen kautta. Yliopistot ovat olleet osa tätä hyvinvointivaltion palvelutehtävää, jossa julkisilla varoilla ylläpidetyissä instituutioissa tuotetaan kaikille avointa palvelua takaamaan yhteisen hyvän leviäminen. Hyvinvointivaltion 1990-luvulla alkanut purkamisprosessi on kulkenut käsi kädessä koulutuksellisen ja sivistyksellisen universalismin kyseenalaistamisen kanssa.

Koulutuksen virtaviivaistamisessa ovat olleet vallalla samanlaiset toimintaa ohjaavat mekanismit, joilla hyvinvointivaltion palveluiden organisointia on ohjattu muualla yhteiskunnassa. Siis myös koulutusta on haluttu ”uudistaa”, eikä korkeakoulutus ole ollut tästä poikkeus (vrt. Tervasmäki & Tomperi 2018). 2000-luvulla aloitettu yliopistojen uudistaminen oli osa julkisen sektorin palveluiden muutosta, jossa julkisen vallan osuutta pyrittiin pienentämään ja avaamaan markkinamekanismien hallinnoimaksi. Jo vuoden 1986 korkeakoulujen ke-

hittämislaki oli antanut esimakua, mitä tuleman pitää (Välimaa ym. 1997, 151; Koski 2009, 102; Tomperi 2009a, 164.)

Yliopiston muutosprosessi huipentui vuonna 2009 säädettyssä yliopistolaisissa (558/2009), joka muutti entiset valtionyliopistot itsenäisiksi julkisoikeudellisiksi toimijoiksi. Euroopan unionista tulleen poliittisen ohjeistuksen mukaan sitä perusteltiin yliopistojen autonomian lisäämisellä. Yliopistoille sanottiin luotavan edellytykset hankkia lisärahoitusta lahjoituksilla, pääomatuloilla ja liiketoiminnalla. Retoriikkaan liittyi valtion pääomituspuhe. Tämän oletettiin lisäävän yliopistojen taloudellista liikkumavaraa ja tuovan joustavuutta toimintaan. Valtio lupasi taata yliopistojen perusrahoituksen, ja tämä kirjattiin myös lakiin. (Ks. Juppo 2011, 18; Välimaa 2018, 292–300.)

Tässä artikkelissa pyrimme syventymään niihin rakenteisiin ja vallankäytön mekanismeihin, jotka uusi yliopistolaki toi yliopistokäytäntöihin ja joilla politiikan ja talouselämän vaatimukset ulotettiin yliopistolaisten arkeen. Kiinnitämme katsemme siihen, miten markkinasuuntautuneisuus ja tulostavoitteet ja niihin sidoksissa olevat kontrollijärjestelmät ja kontrollin tavat – poliisimekanismit – näkyvät yliopistojen arjessa. Erityisesti tarkastelemme, miten yliopistopolitiikan suuntaa määrittävät johtajat nämä mekanismit kokevat. Bourdieulaisia olemme siinä suhteessa, että näemme yliopiston muutoksen heijastelevan laajempaa, koko yhteiskuntaa koskevaa muutosta. Foucaultilaisia taas siinä suhteessa, että yritämme analysoida ja ymmärtää ajattelutapojen kerrostumia. Giddensiläisyyteen viittaa puolestaan ajatuksemme siitä, että yliopiston arkiset toimintatavat muuttuvat toiminnan pysyviksi rakenteiksi. Kaukana ei ole myöskään historiallinen institutionalismi, jota hyödyntäen esimerkiksi Jussi Välimaa (2018) lähestyy yliopistopolitiikan muutosten ja yliopiston perinteiden välistä ristiriitaa.

Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

Tutkimuksemme teoreettinen viitekehys aukeaa kolmen teeman kautta. Näitä ovat talouspolitiikan ohjausvaikutus koulutuspolitiikkaan, toimijaverkkoteorian ja teknologian kehittymisen ohjaavaa vaikutus

yliopistoon ja kontrollijärjestelmien ja sisäisten poliisien synty ja niiden vaikutus yliopistolaisen arkeen. Seuraavassa avaamme näitä teemoja lähemmin.

Talouspolitiikka ohjaa koulutuspolitiikkaa -ajattelun korostuminen.

- Maailman talouspolitiikkaa ja samalla yksittäisiä kansantalouksia ohjaavat tällä hetkellä erilaiset kansainväliset järjestöt. Niillä ei ole poliittista päätösvaltaa, mutta ne vaikuttavat keskeisesti siihen, kuinka koulutusta ja siihen liittyviä investointeja ja poliittisia linjauksia tehdään ja toteutetaan. OECD:n yläpuolella oleva ideologinen toimija on WTO (Maailman kauppajärjestö). Altbachin (2015, 2) mukaan WTO:n tavoitteena on avata korkeakoulutus samanlaiseksi kauppatavaraksi kuin mikä tahansa muu tuote, siis täydellisen vapaan kaupan alaiseksi.

Osittain tästä syystä päättäjät eivät enää näe yliopistoa sivustystä tuottavana instituutiona, johon kansakunnan kannattaa sijoittaa. Sen on oltava samanlainen toimija kuin kaupallisten organisaatioiden, joten sen on hankittava toimintansa tarvitsemat resurssit – ja mieluiten vielä voittoa – myymällä tuotteita, joita koulutusmarkkinat tarvitsevat ja joista ostajat ovat valmiita maksamaan. Keskustelu korkeakoulutuksen maksullisuudesta on selkeä osoitus tästä tavoitteesta. Osa siitä rahoituksesta, joka on tarkoitettu tutkimukseen ja opetukseen, siirretään yritysmäisesti toimivan yliopiston taseeseen. Yliopiston sivustystehtävän sijaan on ryhdytty puhumaan menestyksestä ja profiilista. Näiden ohella on rakennettu myös erilaisia alumni- ja kumppanuusverkostoja. Uusia tavoitteita tukevia johtamismenetelmiä ja retoriikkaa on parin viime vuosikymmenen ajan tuotu yliopistoihin ympäri maailmaa, ja samalla on radikaalisti muutettu ajatusta klassisen eurooppalaisen yliopiston tehtävästä ja tavoitteesta. (Altbach 2015, 3; ks. myös Cantwell & Kauppinen 2014.) Olemme siirtymässä kohti posthumboltilaista yliopistoa.

Politiikan muutoksen ideologiseksi taustaksi on nimetty 1980-luvun reaganismi ja thatcherilainen uusliberaali politiikka, joka muutti yhteisöllisen hyvinvointiajattelun yksilökeskeiseksi, taloudellista tehokkuutta ja kuluttamisen optimointia korostavaksi näkemykseksi.

Julkisesti rahoitetuissa yliopisoissa kilpaillusta ja/tai markkinoilta hankitusta rahoituksesta tuli uusi normi. (Välimaa ym. 1997, 149.) Asetelma on kaikkineen kummallinen, sillä näitä menettelytapoja (policies) otti ja ottaa käyttöön uusi johtajaluokka, joka oikeuttaa näkemyksensä viittaamalla vapaiden markkinoiden ideologiaan, mutta joka samalla on luonut ennennäkemättömän kontrollivälineiden verkoston. (Lorenz 2012, 600; ks. myös Trux 2015).

Toimijaverkkoteoria ja teknologian kehittyminen ohjaavat yliopistoa. - Inhimillisessä kanssakäymisessä voidaan havaita useita verkottuneita toimijatyyppejä. Yliopistojen johtamisessa ja hallinnossa on sekä piiloisia että julkisia verkostoja, jotka määrittelevät yliopistossa tapahtuvaa toimintaa ja jota myös yliopiston ympärillä olevat toimijaverkostot omalta osaltaan määrittävät. Parina viime vuosikymmenenä erilaiset tietojärjestelmät, niihin liittyvät laitteet ja ohjelmistot ovat tulleet mukaan monimuotoistamaan tämä toimijaverkosto. Tämä kaikki vaikuttaa toimijoihin ja heidän väliseen vuorovaikutukseensa (vrt. Saarti & Raivio 2011).

Toimijaverkkoteoriassa analysoidaan erilaisia artefakteja toimijoita. Artefakti on eräänlainen eri toimijoiden välillä toimiva ”välittäjä tai välitys”. Liikkeelle laittamiensa välittäjien avulla toimijat määrittelevät suhteet toisiinsa. Latourin mukaan (1988, 304) artefaktin perusröoli voidaan havaita siinä käskytyksessä, jota se antaa hiljaisesti toimijoille: tee tämä, tee tuo, käytä tätä polkua, älä mene sinne. Käsite ’ennalta määrääminen’ (prescription) kuvaa sitä, kuinka käyttäjien roolimaltil on kirjoitettu (transcription, inscription) koneen tai järjestelmän sisälle erilaisina teksteinä. Nämä toimivat ennako-oletuksena sille, kuinka kunkin toimijan tulee reagoida järjestelmän tuottamaan tekstiin, joka välittyy ja joka välitetään toimijaverkoissa (Latour 1999, 15). Tällaiselle systeemille on luontaista, että toimija tai käsikirjoituksen laatija, joka määrittelee koneen toiminnot, kirjoittaa samalla nämä määräykset systeemin sisälle säännöstöiksi ja toimintatavoiksi, joita tulee noudattaa. Tästä syntyy verkostoitunut järjestelmä, joka toimii siihen kirjoitettujen sääntöjen mukaisesti ja joka saa järjestelmän ja siinä olevat toimijat toimimaan koneen lailla. He tottelevat systeemin

antamia sääntöjä ja määräyksiä (Law 1999, 6–7). Yliopistojen arjessa tällaisia ”kirjoitettuja” mutta kirjoittamattomia sääntöjä on viime vuosien aikana noussut esiin enenevällä tahdilla.

Latourin näkemys voidaan tiivistää käyttöliittymän käsitteeseen. Käyttöliittymät ovat erilaisia tekstirakenteita ja diskursseja artefaktien ja toimijoiden välillä (Bellinger & Krieger 2016, 35.) Artefakti on käyttöliittymä, joka edellyttää tiettyjen sääntöjen ja tietynlaisen maailmakuvan omaksumista. (Latour 1999, 21). Tätä konemaisuutta korostavat toimijaverkkoteorian kehittäjien iskulauseet ”kone on teksti” ja ”teksti on kone” (Deleuze & Guattari 1983; Derrida 1988; Cooren 2000). Käyttöliittymät sisällyttävät samalla itseensä sekä maailmankäsityksiä että säännöstöjä, joita eri toimijat tuovat mukanaan keskusteluun. Tutkimuksellisesti on ensiarvoisen tärkeää ymmärtää näitä rakenteita ja niiden mukana rakentuvia piiloisia vallankäytön tapoja, joita yliopistoihin on vuoden 2010 alusta tuotu, samalla kun lainsäätäjien retoriikkana on ollut autonomian ja yliopistojen vapauden lisääminen.

Kontrollijärjestelmien ja sisäisten poliisien synty ja niiden vaikutus yliopistolaisen arkeen. - Uusi politiikka ja sen pohjalle luodut toimintaperiaatteet (policy), jotka eivät tukeneet perinteistä akateemista yhteisöä ja sen tapaa ajatella, vaativat poliisinsa (police). Ilman valvovia toimijoita ja kontrollin välineitä 2000-luvulla toteutettu yliopistopoliitiikan muutos olisi epäonnistunut. Mitattavuuden periaate poihjautuu vastuu- ja tilivelvollisuuden ideologiaan, jossa vastikkeeton, yleishyödyllinen toiminta on mahdotonta. Sen sijaan kaikki toiminta alistetaan uusliberaalis-fiskaaliselle tuottavuus- ja hyötyajattelulle. Kaikella tutkimuksella tulee olla vähintään yhteiskunnallista vaikuttavuutta (Jauhiainen ym. 2015, 140).

Uusliberalistisen puheen mukaan veronmaksajilla on oikeus saada vastiketta rahoilleen, ja tätä varten on kehitettävä aiempaa parempia seurantavälineitä ja kontrollimekanismeja. Tämä ajattelu on jo alkanut tuhota akateemista arjen yhteistyötä, koska yhteistyö, joka tuottaa pääsääntöisesti vain ei-laskettavaa hyvää, ei uudessa ajattelutavassa ole ”hyödyllistä” eli ei tuota taloudellisesti laskettavaa tulosta. (ks. Huis-

man & Currie 2004, 547–548). Ennustamattomien muutoksen lisäksi muita seurauksia ovat olleet konkreettiset mittaavaatimukset, jotka painottavat yksittäisen tutkijan mitattavaa tulosta (Jongbloed & Vossensteyn 2001, 141–142; ks. myös Koski 2009, 111; Rinne ym. 2012). Yksityistäminen ja yksityisen rahan hankkiminen ovat johtaneet taloudelliseen kilpailuun, suoriutumispakkoon ja pyrkyryyteen tutkimuksen, opetuksen ja oppimisen kannalta vieraiden indikaattoreiden varassa. (Pasanen 2015, 77.) Akateemiseen yhteisöön mittarit ovat tuoneet myös mahdollisuuden käyttää niitä tietoisesti tai osaamattomuuttaan väärin, mikä on omiaan lisäämään ennustamattomuutta ja epävarmuutta (ks. Wahlfors & Pölönen 2018, 18).

Ehkä merkittävin muutos akateemisessa yhteisössä on, että kollegiaalinen akateeminen kontrolli on korvautumassa erilaisilla ulkoisen arvioinnin muodoilla. Äärimmillen viety mitattavan hyödyn ja laskennallisuuden retoriikka sekä sen synnyttämät toimintatavat ovat alkaneet muistuttaa moraalifilosofi Harry G. Frankfurtin (2006) määrittelemää itsensä ja toisten huijaamista ns. paskapuheena (bullshit), joka alkaa luoda uutta todellisuutta, jolla ei ole mitään tekemistä perinteisen akateemisen toiminnan kanssa. Millikenin & Colohanin (2004, 388–389) mukaan tämä on näkynyt Englannissa siinä, että samalla kun opiskelijamäärät ovat kasvaneet ja rahoitus on pienentynyt, on ryhdytty madaltamaan opiskelijoiden tenttivaatimuksia. Suomessa Helsingin yliopisto ilmoitti vastaavasti ottavansa opiskelijoiden gradukammon hallintaan madaltamalla pro gradu -töiden tavoitetasoa (Huhtanen 2018, 8; ks. myös Trux 2015, 185–186).

Uusliberalistisessa hallinnan kulttuurissa yksilö joutuu sopeutumaan hallinnan ehtoihin ja omaksuma sen diskurssin kyetäkseen toimimaan, ja koska hän samaan aikaan kritisoi hallinnan akateemisia arvoja loukkaavia piirteitä, on tilanne kaikkineen absurdi. (Jauhiainen ym. 2015, 139.) Foucaultin ajattelua seuraten yliopistossa vallitsee säätelvä, mutta myös mahdollistava valta. Ihmiset toimivat diskursiivisissa valtasuhteissa, joiden tuotoksia he ovat ja joihin heillä itsellään on pääsy. Diskursseilla on taipumus muotoutua totutuiksi ja ikään kuin itsestään lähteviksi puhetavoiksi. Myös uuden yliopiston kieli ja diskurssit opitaan. Niitä voidaan hyödyntää, muokata ja käyttää. Jous-

tavuudesta sekä jatkuvasta oman itsensä ja osaamisensa kehittämisestä on tullut yliopistolaisille välttämättömyys, mutta se johtaa myös epäilyyn omasta selviytymisestä. (Ks. Komulainen ym. 2015, 169.) Yliopistoon tuotu suoritekeskeisyys on omiaan tuottamaan sepitteellisyuden diskurssia. Sepitteillä ei tavoitella totuutta vaan sitä, mikä toimii muuttuneessa yliopistomaailmassa. Sepitteitä rakennetaan pitäten silmällä markkinoita, arviointeja, vertailuja ja tilivelvollisuutta. Pyrkimyksenä on tuottaa pysyvä näkyvyyden tila, joka palvelisi niin organisaation kuin siinä työskentelevienyksilöidenkin henkilökohtaisia tarpeita. Sepitteet ovat olennainen osa akateemista huomiotaloutta. Sepitteellisyyttä lisäsivät työnkuvaukset sekä lähiesimiesten kanssa käytävät kehittämis- ja arviointikeskustelut, joilla ei koeta olevan yhtymäkohtia todellisuuden kanssa. Yliopistoväki on kokenut uuden johtamisjärjestelmän suorastaan pakottavan sepitteellisyteen. Yliopistolaiset elävät kahta todellisuutta, jossa toista jäsentää reaali maailman aika ja toista hallinnon logiikan mukainen aika, joka sisältää järjestelmätodellisuuden mukaisesti pilkotut työt ja työtunnit (Jauhiainen ym. 2015, 137–138.)

Tutkimusasetelma

Vuonna 2010 voimaan tulleen yliopistolain vaikutus ilmenee uutena yliopistoretoriikkana, jonka avainsanoja ovat tehokkuus, profiloituminen ja kansainvälistyminen. Aikaisemmassa tutkimuksessamme (Björn, Saarti & Pöllänen 2016; 2017; 2018.) analysoimme tätä muutosta opetusministereiden linjapuheiden, eri yliopistojen strategioiden ja media-aineiston valossa. Eri puolueiden yliopistopoliittiset linjaukset noudattavat yhtenäistä linjaa puolueiden aatetaustasta riippumatta (ks. myös Tomperi 2009a, 157–160.) Yliopistopoliittikkaa ohjaava retoriikka osoittautui niin yksiselitteiseksi, että uusia tuloksia ei voinut löytää enää pelkästään asiakirja-aineistoa läpikäymällä. Päädyimme lähestymään yliopistopoliittikan ja -puheen muutosta haastattelemalla asiantuntijoita.

Työmme jatkaa omalta osaltaan yliopistotyöntekijöiden muuttuvaan asemaan liittyvää kriittistä tutkimusta. Aiheeseen liittyen on

aiemmin toteutettu kaksi kyselytutkimusta, Valta Suomessa 2008 ja Opettajuus 2000-luvun yliopistossa 2012–2013. Näistä Valta Suomessa -kysely kohdistettiin Turun yliopiston ja silloisen Joensuun yliopiston opetus-, tutkimus- ja hallintohenkilökunnalle. Tutkimuksessa selvitettiin eri työntekijäryhmien kokemuksia ja näkemyksiä uudesta yliopistopolitiikasta, hallinnasta ja hallinnan tavoista. (Rinne ym. 2012; Jauhiainen ym. 2015.) Kyselyn perusteella yliopistouudistusta ajaneet tahot eivät antautuneet keskusteluun akateemisen väen kanssa (Jauhiainen ym. 2015, 124). Omassa tutkimuksessamme pyrimme saamaan mukaan johdon kokemukset ja näkemykset. Tältä osin haastatteluaineistomme täydentää kyselytutkimuksilla saatua kuvaa yliopistotyön muutoksesta.

Lainsäädännössä konkretisoituvan valtion normiohjauksen mukaan suomalaisen yliopiston on toteutettava perinteisen sivistysyliopiston tehtävää eli totuuden tavoittelua ja tiedon kartuttamista. Vuoden 2010 yliopistolain toisessa pykälässä asia ilmaistaan selkeästi: ”Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa.” Tämä määräys on velvoittava, jota korostaa perustuslain 16 pykälän kirjaus: ”Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu”. Yliopiston perinteisen tehtäväkuvan rinnalle on noussut näkemys, jossa yliopisto samaistetaan yritykseen, johon investoidut varat tulee saada takaisin esimerkiksi työvoimana. Tässä puheessa yliopiston tehtävä muuttuu työelämäperusteiseksi.

Artikkelimme painopiste on yliopistolain muutoksen seurauksissa, joita valotamme asiantuntijahaastattelujen avulla. Tätä tutkimusta varten olemme tehneet ylimmän johtajatasen asiantuntijahaastatteluja useassa suomalaisesta yliopistossa, opetusministeriössä ja kolmannen sektorin yliopistovaikuttajaorganisaatioissa. Aineisto on kerätty teemahaastattelumenetelmällä alkuvuoden 2018 aikana. Aineisto käsittää kolmetoista haastattelua, jotka ovat kestoltaan yhdestä kahteen tuntia.

Haastattelujen analysointi tehtiin teoriaohjaavan sisällönanalyysin menetelmää soveltaen (ks. Tuomi ja Sarajarvi 2002). Konk-

reettisesti artikkelin analyysi on toteutettu niin, että aikaisemman tutkimuksemme (Björn ym. 2016) viitekehys yliopistopolitiikan kehityslinjoista on ollut ohjaamassa ajatteluamme myös haastattelupuheen analysoinnissa. Koko analyysiprosessin ajan reflektimme haastattelupuhetta aikaisempaan tutkimukseen. Tarkastelemme tässä artikkelissa niitä mekanismeja, jotka ovat arjessa vaikuttaneet yliopistoyhteisön sisäisiin toimintamalleihin. Tutkimuskysymyksemme on siis: 1) kuka ja ketkä toimivat yliopistoyhteisön sisäisinä poliiseina, ja 2) kenen luomia sääntöjä he pakottavat yliopistoyhteisön noudattamaan?

Herrat ja herran pelko – kuka ohjaa ja käsknee?

Välimaa (2018, 301) nostaa 2000-luvun yliopistoreformin toimijoiksi opetusministeriön, valtiovarainministeriön, Elinkeinoelämän keskusliiton, Suomen ylioppilaskuntien liiton sekä akateemiset ammattijärjestöt. Mukana ovat myös yliopistot ja ammattikorkeakoulut sekä niiden rehtoreita edustavat UNIFI (yliopistot) ja ARENE (ammattikorkeakoulut), jotka kaikki edustavat samaa toimijaverkostoa.

Niin yliopistojen johto kuin kolmannen sektorin asiantuntijaorganisaatiot pitävät opetus- ja kulttuuriministeriötä (OKM) keskeisenä yliopistojen toimintaa ohjaavana organisaationa. OKM on ylin instituutio, joka määrittelee yliopistojen valtionrahoituksen rahoitusmallin mukaisesti. OKM:n institutionaalinen asema korostuu, koska uuden yliopistolain tavoitteista huolimatta suurin osa yliopistojen rahoituksesta tulee valtion budjettivaroista ja rahanjakajana OKM voi käyttää ohjausvaltaansa. Moni haastateltava piti opetusministeriötä hahmottomana vallankäyttäjänä, eikä sitä kohtaan osoitettu kritiikki kohdistunut lopulta kehenkään virkamieheen. Opetusministeriö on yhtä epämääräinen kuin 'yliopiston hallinto'. Latourin ajatuksia mukaillen (1988, 304) opetusministeriö on eräänlainen artefakti, jonka käskytyksessä yliopistot ja yliopistolaiset toimivat. Rahanjakomallin välityksellä opetusministeriö antaa käskyjä yliopistotoimijoille: julkaise JUFO 3 -tasolla, koska se tuottaa eniten; hae HORIZON -rahoitusinstrumentin kautta, koska se tuottaa eniten rahaa yliopistolle; älä

kirjoita JUFO 0 -tason julkaisuja, koska se ei tuota rahanjakomallin mukaisesti mitään.

Aikaisemmassa tutkimuksessa OKM:n asema budjettivarojen jakajana ja lainsäädännön valmistelijana on nähty osoituksena todellisesta vallankäytöstä (Sipilä 2007, 103; Patomäki 2006, 14). Tomperin (2009a, 176) mukaan innovaatiopolitiikka alisti tiede- ja tutkimuspolitiikan, jonka seurauksena yliopistopolitiikan ohjaus siirtyi poliittiselle johdolle: opetusministeri on tarvittaessa paikalla, mutta käytännössä korkeakoulupolitiikkaa johtaa pääministeri, joka toimii samalla tutkimus- ja innovaationeuvoston puheenjohtajana. Myös työ- ja elinkeinoministeriö on noussut korkeakoulupolitiikassa opetusministeriön rinnalle. Haastatteluaineistomme antaa toisenlaisen kuvan. Yksikään kolmestatoista haastateltavasta ei maininnut työ- ja elinkeinoministeriötä. Sen sijaan muutamissa haastatteluissa nousi esiin valtiovarainministeriön (VM) ohjaava vaikutus yliopistopolitiikkaan. Nämä haastateltavat katsoivat, että valtionvarainministeriö ohjasi omalla budjettikurillaan opetus- ja kulttuuriministeriötä käyttäen näin valtaa myös yliopisto- ja korkeakoulupolitiikan suuria linjoja määriteltäessä. Siinä missä yliopistojen johto katsoi, että päätäntä- ja käskyvalta oli OKM:ssa, asia näyttää opetus- ja kulttuuriministeriön haastatteluaineiston perusteella olevan juuri. OKM:ssa katsotaan, että yliopistojen rehtorit käyttävät ylintä kontrollivaltaa, koska nykyinen yliopistolaki takaa yliopistojen autonomian.

Sekä aikaisemmissa tutkimuksissa että haastatteluaineistossamme opetusministeriön keskeinen rooli nousee esiin monella tavalla. Suomessa yliopistouudistuksen liikkeellepaneva voima oli OKM, joka uudistuksen toteuttamisessa saattoi nojata keskeisten hallituspuolueiden kokoomuksen, keskustapuolueen ja sosialidemokraattien poliittiseen tahtoon (ks. Patomäki 2006; Sipilä 2007). Aineistossamme tulee esiin, kuinka ministeriö välittää ja tulkitsee poliittisen eliitin ohjeistuksen ja toisaalta ottaa ainakin osin huomioon myös yliopistoväen keskustelun. Yliopistopolitiikka muotoillaan pienessä piirissä. Ministeriö on linjaorganisaatio ja päällikkövirasto. Periaatteessa ministeri määrittelee linjan, mutta käytännössä valta on kansliapäälliköllä ja pienellä joukolla virkamiehiä ja siten jopa henkilöitävissä. Kun kysyimme

haastateltavilta, mikä taho käyttää Suomessa valtaa yliopistopolitiikan linjakysymyksissä, niin usein toistuva vastaus on opetus- ja kulttuuriministeriö. Jotkut vastaajat myös henkilöivät keskeiseksi toimijaksi kansliapäällikkö Anita Lehikoisen.

Toimijaverkkoteorian mukaisesti OKM:sta ja korkeimmista virkamiehistä alkaa ketju, joka määrittelee sen, miten yliopistoissa pitää toimia. Sipilän (2007, 104) mukaan OKM:n korkeimmilla virkamiehillä on yliopistopolitiikan valta-asema. He päättävät resurssien jaosta ja ohjaavat yliopistolaitosta haluamaansa suuntaan. Opetusministeriön virkamiesten ydinryhmä keskustelee johtavien poliitikkojen kanssa pystyen näin vaikuttamaan valtioneuvoston päätöksentekoon.

Valtio vaikuttaa rahoittajana suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan kehitykseen sen eri lohkoilla. Sama keino on käytössä myös yliopistojen kohdalla: resurssien jako on se menettelytapa, jolla valtio vaikuttaa korkeakoulupolitiikkaan. Yliopistouudistuksen yhteydessä tämä tarkoitti sitä, että OKM ohjasi muutosta, vaikka jokainen yliopisto sai periaatteessa itse päättää, miten he muutosprosessinsa toteuttivat. Yliopistouudistukseen liittynyt ylhäältä ohjaaminen näkyy Suomessa erityisesti opetus- ja kulttuuriministeriön ajamassa strategia-ajattelussa. Strategioiden kautta OKM käyttää yliopistoihin valtaa, joka käytännössä on toteutettu siten, että rahoitus tapahtuu yliopistojen strategioiden perusteella. Jokainen yliopisto sai alun perin määritellä oman strategiansa, mutta opetus- ja kulttuuriministeriön ohjauksen jälkeen yliopistojen strategiat muistuttivat lopulta toisiaan. Poliitiikka on ottanut otteensa yliopistosta, ja joidenkin kriitikoiden mukaan se yrittää ottaa vallan myös tieteesä.

Uusi laki merkitsi muutosta myös akateemisen työn sisällöissä (ks. Aarrevaara & Pekkola 2010, 10–11). OKM:n määräävään asemaan viittasi myös Tampereen yliopiston entinen rehtori Jorma Sipilä (2007, 10, 14), jonka mukaan yliopiston rehtori on opetusministeriön alaisen viraston päällikkö. Yliopiston rehtorit siis toimivat samassa yliopiston suurista linjoista päättävässä toimijaverkostossa, mutta he toimivat ikään kuin OKM:n alaisuudessa. Tämä nousi esille haastateluissamme huolena suorasta käskysuhteesta. Strategioihin kiinnittävänä OKM:n rahoitusmallin ohjausvalta on ilmeinen. Se, kuinka

tähän kiistattomaan tosiasiaan suhtauduttiin, vaihteli vastaajien kesken. Haastatteluista voi kuitenkin tehdä sen tulkinnan, että niillä tieteenaloilla, joilla nykymuotoinen rahoitusmalli toimii kannustavasti, malliin oltiin tyytyväisiä. Rinteen ja kumppaneiden tutkimus (Rinne ym. 2012) osoitti, kuinka lääke- ja luonnontieteilijät olivat myötämielisimpiä. Tämä tuli esille myös omissa haastatteluissamme.

Johtaja: — että mennään kohti tulosperusteista mallia, — kun ministeriöllä on tarkka malli, ja yliopistolla on tarkka malli, niin tiedekunnillakin täytyy olla malli, joka yhtyy näihin malleihin, meidän pitää tehdä samoja asioita, niitä asioita mistä yliopistoa palkitaan tai tiedekuntaa palkitaan.

Kriittisimpiä rahoitusmalleja ja sen ohjausvaikutusta kohtaan olivat ne haastateltavat, joiden tausta oli yhteiskuntatieteissä. He kyseenalaistivat sen, että ylhäältäpäin ohjataan tieteellisen työskentelyn suuntaa. Pahimmissa skenaarioissa suoranaisena tieteen tuhona nähtiin se, että päivänpolitiikka alistaa tieteen palvelukseensa ja kontrolliinsa. Pitkänlinjan laitosjohtaja pohtii yliopiston tulevaisuutta seuraavasti:

Ismo: Mikä on yliopiston rooli tulevaisuudessa?

Johtaja: No kun mä toivoisin, että ne ottais sen paikan takaisin. Että se on nyt siis iso kysymys, mitä tässä tapahtuu, pystyykö poliittinen valta kaappaamaan sen tiedon itselleen, ja ottamaan yliopistot kontrolliinsa [-]

Yliopistoissa työskentelevät johtajat eivät näe puoluepoliittisella ohjauksella olevan kovin suurta merkitystä yliopistopolitiikan arjen linjavalinnoissa. Sen sijaan ministeriöstä kootussa haastatteluaineistossa puoluepoliittisella tilanteella nähtiin olevan merkitystä siihen, mihin suuntaan korkeakoulupolitiikkaa Suomessa kehitetään. Yliopistojen johdossa korkeakoulupolitiikan suunnan nähdään siis toteutuvan virkamiesohjauksena, jossa puoluepoliittisella vallalla ei ollut merkitystä, mutta ministeriön virkakoneistossa puoluepolitiikalla nähtiin olevan voimakas ohjausvalta.

Ministereiden puheita analysoineessa tutkimuksessa (Björn ym. 2016; 2018) olemme todenneet, että vuodesta 2005 alkaen vain opetusministeri Antti Kalliomäen (SDP) puheista saattoi päätellä ministerin poliittisen ideologian. Hänen jälkeensä niin kokoomuslaiset kuin sosiaalidemokraattiset ministerit ovat käyttäneet samansuuntaista retoriikkaa. Toisin sanoen, vaikka yliopistoon liittyy ristiriitaisia poliittisia intressejä, ovat yliopistopolitiikan linja ja suunta pysyneet samana. Yliopiston tahdotaan tuottavan rahaa, ei kritiikkiä. Ministereiden keskeisten puheiden yhdenmukaisuudesta voisi päätellä, että puheiden kirjoittaja olisi peräti yksi ja sama henkilö. (Ks. myös Ronkainen 2009, 20.)

Aiempien tutkimusten ja tämän tutkimuksen haastatteluaineistosta voi muodostaa (syn)teesin, siitä, kuinka korkeakoulupolitiikan linjaa ja ”poliittista tahtotilaa” määritellään hyvin vahvasti ja selkeästi myös OECD:n ja esimerkiksi kotimaisen teknologiateollisuuden lähtökohtien mukaisesti. Jo yliopistolakimuutoksen valmistelussa OECD:n näkökulma oli määrittämässä ”poliittista tahtotilaa”, joka lopulta vaikutti pitkälti siihen, millaiseksi laki muodostui. Poliittisessa puheessa Suomen yliopistolaitosta vertailtiin mieluusti muihin OECD-maihin. (OECD:n merkityksestä esim. Patomäki 2006, 58–62.) OECD:n piiristä tulleilla suosituksilla oli oma roolinsa uudistuksen toteuttamisessa ja tämä ohjaava työ on jatkunut erilaisina suosituksina ja arviointeina (Niukko 2007; OKM 9.6.2017). Korkeakoulututkimuksessa viitataan usein anglosaksisissa maissa tehtyihin tutkimuksiin, joissa on tarkastelu yliopistolaisten työtä ja asemaa uuden politiikan kehystämässä toimintaympäristössä. Jauhiainen ja kumppanit viittaavat myös Suomessa tehtyihin tutkimuksiin, joissa on käsitelty uutta yliopistopolitiikkaa ja yliopistotyötä. (Ylijoki & Mäntylä 2003; Mäntylä 2007; Jauhiainen ym. 2009; Jauhiainen 2011; Ylijoki & Ursin 2013; Kallio 2014.)

Uuden yliopistolain myötä yliopistoihin tuotiin managerialistinen johtamistapa, jossa pyrkimyksenä on johtaa yliopistoa aiempaa strategisemmin, tuloksellisemmin ja tuloksia mitaten. Yliopisto pyrkii liiketaloudelliseen tuottavuuteen ja toiminnan kannattavuuteen. Managerialistiseen johtamiseen kuuluu kollegiaalisuuteen perustuneen

päätösvallan siirtäminen yksittäisille johtajille. Yliopistojen sisällä uusi johtamisoppi merkitsi ristiriitaa verrattuna aiempaan hallintotapaan, joka oli perustunut henkilökunnan professionaalisten arvojen ohella demokratian, tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja solidaarisuuden ideoihin sekä vahvaan tasavertaisuuden ja vastavuoroisuuden tunteeseen. Managerialismilla viitataan yleisesti sellaisiin hallinnon ja johtamisen ideoihin, tavoitteisiin ja käytäntöihin, joiden alkupe-
rä löytyy yksityiseltä sektorilta. Pelkistettynä se voitaisiin määritellä byrokraattisen julkishallinnon vastakohtaksi tai haastajaksi. Tavoitteena on mahdollisimman virtaviivainen organisaatio, joka toimii tehokkaasti ja jossa tehokkuutta mitataan taloudellisin mittarein. (Ks. Rinne ym. 2012; Jauhiainen ym. 2015, 129; Kuusela 2015, 193–194; Välimaa 2018, 336).

Uusi julkisjohtaminen (*New Public Management*) on managerialismin soveltamista julkisella sektorilla. Yliopistoissa se on merkinnyt päätös- ja vaikutusvallan siirtymistä akateemis-kollegiaalisilta päätöksentekoolimilta hallintohenkilöstölle. (Kuoppala 2005.) Työntekijät joutuvat arvioimaan itse itseään. Suoritekeskeisyys on jatkuvasti läsnä arjen käytännöissä, mikä nousi esiin myös haastatteluaineistosta. Se ilmenee työn ja organisaatioiden toiminnan läpäisevänä indikaattoreiden, arviointien, vertailujen ja raporttien tuottamisena ja tilastointina. Numeroihin ja dokumentteihin perustuva hallinta vaikuttaa rationaaliselta, mutta käytännössä se operoi myös tunteella, häpeällä, syyllisyydellä, pelolla, kateudella. Tulostavastuu ja tilivelvollisuus muuttuvien odotusten kanssa ovat omiaan synnyttämään epävarmuuden kulttuuria, jossa jokainen joutuu pohtimaan omaa selviytymistään. Kilpailun, tehokkuuden ja erinomaisuuden diskurssi operoi uhkakuvilla ja samaan aikaan viekoittelee työnarkomaaneja, jotka janoavat tunnustusta. Suoritekeskeisyys luo toimintatapoja, joilla ei tavoitella totuutta, vaan sitä, mikä toimii markkinoinnin, arvioinnin ja vertailujen politiikassa. Tämän uuden toimintatavan onnistumiseksi yliopistojen johto hankkii tuekseen juristeja, joiden vallankäyttö edustaa uutta ja voimistuvaa linjaa hallinnossa.

Johtaja: Tiedolla johtaminen olisi tärkeää sekä valtionhallinnossa että yliopistossa — Ja tärkeää on kuunnella, osata kuunnella, että rehtori osaisi kuunnella. Että jos pidetään tilaisuuksia, ja sitten huomataan, että ei olekaan kuunneltu, ja sitten tulee se johtava lakimies, jota sitten voidaankin kuunnella. Sitten dream teamin kanssa puidaan ne asiat.

Haastatteluaineistossa yliopistojen keskitason johtajat (dekaanit) ja laitosten johtajat painottavat rehtoreiden käsky-, ohjaus- ja määräysvaltaa. Ohjeet tulevat heidän mukaansa rehtoraatista ja ovat rehtoreiden ”esikuntien” valmistelemissä ja sorvaamissa. Moni keskitason johtaja puhuu edelleen kollegiaalisuuden puolesta ja kokee valtansa ”johtajana” vähentyneen ja kaventuneen. Tämä uusi johtamisen tapa, managerialismi, on vastakohta humboldtilaiselle yliopistolaitokselle, jossa johtaminen on toisarvoista työtä akateemiseen työhön nähden (ks. Kauppi 2017). Haastateltu yliopistujohtaja, joka on toiminut useissa yliopistoissa Suomessa ja ulkomailla ja on ollut aktiivinen toimija yliopistopolitiikassa koko työuransa ajan, kuvaa tilannetta näin:

Pirjo: Mitä on siun mielestä olleet suurimmat muutokset, joita 2010 yliopistolaki on tuonut?

Johtaja: Yliopistosta on hävinnyt demokratia, se on suuri muutos. Se nyt varmaan on se suurin muutos, yliopistosta on hävinnyt muitakin hyviä asioita, joita siellä vielä oli silloin, kun minä sinne tulin töihin. Yliopistolaki vei tämän demokratian. Se, että sieltä on hävinnyt myös luottamus, ihmisten välinen luottamus, niin sehän on pitemmän aikavälin tuottamusta. Että sehän alko silloin 80-luvulla, kun siirryttiin tähän tulosvastuulliseen johtamiseen pikkuhiljaa.

Kilpailu osaavasta henkilöstöstä – uuden yliopiston uusi henkilöstöpolitiikka

Yliopistolain uudistuksen myötä yliopistoilla on aiempaa suurempi vapaus päättää omasta henkilöstöpolitiikastaan. Palvelussuhteen muutos virkamiehestä työsovimussuhteiseksi työntekijäksi liittyi yli-

opistojen irrottautumiseen valtiosta, mutta samaan aikaan se tarjosi yliopistoille mahdollisuuden muuttaa henkilöstörakennetta. (Björn ym. 2017; Lehtinen 2013; Välimaa 2011; OKM 30.6.2016.) Tavoitteena oli parantaa yliopistojen kilpailukykyä ja tähän sanottiin pyrittävän niin kotimaista kuin ulkomaista osaavaa henkilöstöä rekrytoitaessa. Yliopistojen henkilöstöpolitiikka ei ollut enää sidoksissa valtion virastoja koskevaan yleiseen henkilöstöpolitiikkaan eikä myöskään niihin vaatimuksiin ja avoimuuteen, joihin oli totuttu. Samalla se irrotettiin valtion palkkauspolitiikasta ja valtion velvollisuudesta rahoittaa virkamiesten palkat. Virkasuhteiden muuttuminen työsuhteisiksi mahdollisti ”joustavan” henkilöstöpolitiikan. Nyt yksittäinen yliopisto saattoi räätälöidä kullekin työntekijälle yksilöllisen työ sopimuksen. (Björn ym. 2017.)

Strategioiden ohjaavuus näkyy myös rekrytoinneissa. Kullakin yliopistolla on valta päättää, millaisia valintamenettelyjä se johtosäännössään ilmoittaa käyttävänsä. Haastattelujen perusteella strategiset rekrytoinnit ovat yleistyneet viime vuosina, tosin yliopistojen välillä on vaihtelua siinä, kuinka paljon ne käyttävät strategiaan perustuvia ”täsmärekrutointeja” ja kuinka paljon avoimia julkihakuja uusia vakansseja täyttäessään. Haastatteluaineiston perusteella joidenkin yliopistojen johto kannustaa suoraan täsmärekrutointiin vedoten sen tehokkuuteen ja rationaalisuuteen verrattuna ”vanhakantaiseksi” luonnehdittuun julkihakuun.

Henkilöstösuunnitelmista luopuminen on merkinnyt sitä, että tehtäviä ei enää tarkastella tehtävien mukaan vakansseittain, vaan nyt etsitään henkilöitä, jotka soveltuisivat niin yliopiston kuin kunkin laitoksen valitsemaan tutkimusstrategiaan. Tästä siis on käytännössä kyse täsmärekrutoinneissa, joita perustellaan ennakkoinnilla ja toiminnan nopeuttamisella tai toiminnan tehostamisella. Olennaista ei ole, mitä olet tehnyt, vaan mitä lisäarvoa ehkä pystyt antamaan jatkossa. Keskeistä on potentiaali (Naskali 2009, 95). Martina Reuterin (2009, 205) mukaan vuonna 2009 rekrytoinnin pelättiin kehittyvän suuntaan, jossa pätevimmän sijaan valitaankin sopivin. Tämä tilanne on alle kymmenessä vuodessa muuttunut niin, että kyse ei ole enää uhkasta, vaan haastattelujen perusteella kyseessä on normaali ja jopa

suositeltavana pidetty käytäntö. Tällä tavoiteltiin laatuhyppäystä ja vanhan aineksen poistoa maailmanluokan aineksen tieltä. (Ks. myös Trux 2015, 181.)

Jokaista eläköityvän henkilön vakanssia tarkkaillaan vuosia ennen mahdollista eläköitymistä. Avautuvia paikkoja ei täytetä enää vakanssien vaan valitun tutkimusstrategian mukaisesti sopivaa henkilöä etsien. Laitosjohtajien valta on kasvanut, sillä he saavat päättää, kuka ja millainen henkilö tulee kyseeseen. Avoin haku, läpinäkyvyys ja hakijan aiemmat meriitit eivät ole enää keskeisessä asemassa paikkaa täytettäessä. Avainsanoja ovat yhteensopivuus strategisen linjan kanssa, lahjakkuus, joustavuus ja tehokkuus. Erityisesti lahjakkaista nuorista tutkijoista käydään ankaraa kilpailua, mikäli johtajatasen haastateltavien yliopistopuheeseen on uskominen, kyvyistä käytävää kilpailua yksi haastateltava kuvaa seuraavasti:

Johtaja: Tässä tullaan yhteen asiaan, joka on korkealla mun agendassa [--] Rekrytointikisa tulee olemaan todella kova. [--] Professoreja tulee aukeamaan pilvinpimein [--] kysymys on siitä, mistä me saadaan mitat täyttäviä professoreja.

Yliopistojohtajan tavassa puhua avautuvien tehtävin täytöstä on yhtymäkohtia aikaisempien vuosien asiakirja-aineistoon ja siellä valitsevaan retoriikkaan. Esimerkiksi 'kilpailu lahjakkaista tutkijoista'-diskurssi tuli esille jo yliopistolain perusteluissa. Täsmärekytointia perustellaan usein myös pätevien hakijoiden vähyydellä. Kaikilla tieteenaloilla tilanne ei kuitenkaan ole sama. Esimerkiksi avoimiksi julistettuihin yhteiskuntatieteen ja humanististen alojen vakansseihin saattaa olla hakijoita kymmenittäin. Aiemmin valinnoissa painottui osoitettu tieteellinen näyttö; nyt keskeistä on lupaus näytöstä, joka mitataan valmistumisen ja julkaisemisen tahdilla. Täsmärekytointeissa senioriteetti, siis näyttöihin perustuva pätevyys, on korvautunut paitsi julkaisutehokkuudella myös näkyvyydellä ja verkostoitumisella vaikutusvaltaisten tahojen kanssa sekä strategisten alojen ja nousevien alojen haistelulla. Tämä kaikki merkitsee, että rekrytinnissa tutkijan antamat mielikuvat tulevasta menestyksestä ovat tärkeämpiä kuin jo hankittu ja osoitettu oppineisuus.

Tutkimusten perusteella rekrytoinnissa huomioidaan myös tutkijan henkilökohtaisia ominaisuuksia. Miellyttävyyden ja yhteistyökykyjen korostuessa ei särmikkäille ja kriittisille äänille ole välttämättä tarvetta avautuvia tehtäviä täytettäessä. Täsmärekrytoinnin uudet arviointikriteerit, kuten some-vaikuttavuus, eivät perustu tutkimusansioihin. Perusteluiksi saattavat nousta esimerkiksi houkuttelevat kuvat ja sivut, nokkelat kirjoitukset, tutkijan kiehtova persoona tai potentiaaliset lupaukset huippututkijuudesta. (ks. Kivistö & Pihlström 2018, 120.) ”Some tarkoittaa valitettavan usein somaa”. Johtaako tämä siihen, että tutkijan on käytettävä yhä enemmän aikaa itsensä brändäämiseen ja markkinointiin? Pekka Kauppi (2017, 168) muistuttaa, että parhaat tutkijat eivät välttämättä ole hyviä tyyppejä. Some-vaikuttamisen merkityksestä ei haastatteluaineiston perusteella ole selvää näyttöä, vaikka yliopistolaisten kanssa käydyissä keskusteluissa hyvin yleisesti puhutaan sen tärkeydestä. Tutkimuksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus on kuitenkin jo keskeinen argumentti, joka tätä nykyä pitää pystyä osoittamaan sekä rahoitushakemuksissa (esim. Suomen Akatemia) että rahoituksen käytöstä raportoitaessa (esim. STN rahoitus). Haastatteluissa nousi esiin kysymys, miten tällaista vaikuttavuutta käytännössä olisi arvioitava: tarkoittaako se esimerkiksi patenttien määrää vai kenties tietoa. Jälkimmäisessä ongelma on siinä, kuinka tietoa voisi mitata.

Strateginen ohjaus rekrytoinneissa tarkoittaa sitä, että yksittäinen professori tai tutkija ei tuo yliopistoon tullessaan enää omaa tutkimuslinjaansa ja aiheitaan, kuten oli totuttu vapaan tutkimuksen piirissä. Näin yksittäinen henkilö saattoi muokata laitoksen tutkimuslinjaa tarkoituksenmukaiseen suuntaan tieteellisin perustein. Muutoksen myötä tutkimuksen suunnat ja tavoitteet on jo valmiiksi määritelty strategiassa, jolloin rekrytoijan tarvitsee enää löytää lokeroon sopiva tieteentekijä. Valitun henkilön on mukauduttava strategian määrittelemään tutkimuslinjaan. Tämä muutos on ollut merkittävä, sillä se on ristiriidassa vapaan tutkimuksen periaatteen kanssa. Tutkimuksen arvoa ei enää määritä tiedeyhteisö vaan yliopiston johto. Opetusministeriön poliittisessa ohjauksessa oleva ylin johto ei ole tyytynyt pelkkään yliopiston hallintoon, se on ottanut päätettäväkseen myös tieteen sisällön.

Tieteen kannalta tilanne on outo, sillä aikaisemmin on katsottu tieteentekijöiden tietävän parhaiten, mitä tieteessä tarvitaan. Tiede ei lähtökohtaisesti ole tehnyt tulosta – tuotteita, kuten eräs haastateltava asian ilmaisi ”Mikä on se tuote, jota tiede tuottaa?” Tieteen tulos ei ainakaan ole mitattavaa. Uskotaanko strategiseen ohjaukseen perustuvan tiedepolitiikan todella tunnistavan huomispäivän haasteet vai onko kyse jostain muusta?

Kontrollin instrumentit

Rahoittajan lähtökohta on epäluottamus: mitään ei ole tehty, jos sitä ei ole raportoitu. Epäily on kallista, sillä se merkitsee valvontajärjestelmien luomista ja kontrollin lisääntymistä. (Patomäki 2009, 41.) Haastateltava toteaa:

Johtaja: [Jos johtaminen voidaan perustaa] kontrollin mekanismeille tai sitten luottamukselle, niin nyt ollaan valittu tää kontrollilinja ihan selvästi, ja se lähtee minun mielestä ihan valtionhallinnon ylimmästä lähtien, poliittisesta päätöksenteosta lähtien [-]. Ja jotenkin sitten kaikki, ja yliopistotkaan ei oo niin kuin yliopistoina nousut taistelemaan myöskään tätä asetelmaa vastaan.

Kontrolloiva johtaminen on johtanut uudenlaiseen luottamuspulaan, jossa yliopistolaiset turhautuvat, kun he huomaavat, että heidän ammattitaitoonsa, motivaatioonsa ja kykyynsä tehdä tutkimusta ja opettaa ei enää luoteta. Resursseja kulutetaan paisuvaan ja tarkentuvaan valvontaan. Kun arkeen liittyy kilpailu tutkimukseen suunnatuista resursseista, on seurauksena pahoinvointia. Tässä mallissa tuotetaan myös Sipilän (2007, 109) määrittelemiä pinnallisia papereita, jotka ovat seurasta jatkuvasta valvonnasta ja sen raportoinnista. Haastattelupuheen perusteella kontrollin keinot voidaan luokitella kolmeen kategoriaan:

- 1) yleiset kontrollin taustalla olevat periaatteet, joita olivat rahoitusmalli ja rekrytoinnit sekä digitalisaation mukanaan tuomat mahdollisuudet,

2) johdon sanktiot ja

3) yhteisön sisäiset poliisit.

Ryhmään 1 kuuluvat järjestelyt ja toimintaperiaatteet, joihin kontrolli perustuu. Rahoitusmalli voidaan nähdä sekä ohjaus- että kontrolli-keinona. Sillä on ikään kuin preventiivisesti ohjaava vaikutus niin yksittäisiin tutkijoihin kuin kokonaiseen tutkimusaloihin, laitoksiin ja jopa tiedekuntiin. Kontrollin välineenä rahoitusmalli toimii silloin, jos huono tulos, voi johtaa työpaikan menetykseen tai laitoksen alasajoon. Kontrollin välineistä mainittiin haastatteluissa yleisimmin JUFO-luokitellut artikkelit.

Johtaja: [puhutaan JUFO-luokituksista] onhan se muuttanut minun työtä, siinä mielessä, että minä sitä kapinoinakin välillä aika kovastikin, että ne on nää eurot, mitkä edellä mennään. Ja tää on nyt just hyvä esimerkki siitä, että mulla on yksikköhinnat näistä suoritteista, että kuinka paljon niistä ansaitaan.

Pirjo: Millä tasolla niin kuin seuraat sitä, että onko se laitostasolla, tutkimusryhmätasolla vai henkilötasolla?

Johtaja: Se on sillä tasolla kun nää tietojärjestelmät sen mahdollistaa.

Pirjo: Mut nehän mahdollistaa sen henkilötasolla?

Johtaja: Kyllä. Mutta se ei oikeastaan mahdollista tutkimusryhmätasolle. Että mä en pysty sanomaan, mikä tutkimusryhmä niin kuin tutkimusryhmänä on todella tehokas tai tuottelias. Mutta pystyn katsomaan, mikä laitos —

Rekrytoinnissa tällainen kontrollin taustalla oleva yleinen periaate on esimerkiksi *tenure-track* -malli. Sen avulla voidaan ohjata ja kontrolloida tutkijaa hänen uralla etenemisessään ja siinä, kuinka hän toimii yksikölleen tulosta tuottavana ”iteminä”. Sopivien rekrytointien ohella tieteen, tutkimuksen ja tekijöiden ohjaus haluttuun suuntaan tapahtuu valvonnan ja osin jopa pelon keinoin. Pelkoa luodaan reto-

riikalla, jossa korostuu irtisanomisten, profiloinnin ja koulutusalojen lopettamisen uhka. Ennen yliopistolain voimaantuloa virat olivat suojanneet yliopistolaisia irtisanomisilta.

Sipilä kirjoitti vielä vuonna 2007, kolme vuotta ennen uutta yliopistolakia, että yliopistoon voivat jäädä ne, jotka viittaavat kintaalla paineille. Eihän valtio anna potkuja vakinaiselle virkamiehelle. (Sipilä 2007, 112.) Uusi yliopistolaki lakkautti virkaan ja myös yliopistolaisen virka-asemaan perustuvan suojelun, joiden tarkoitus oli turvata virkatehtävien hoidon ja akateemisen tutkimuksen riippumattomuus. Uuden lain mukaan on mahdollista erottaa myös professori ja vieläpä niin, että erottamisen perusteet on mahdollista pitää salaisina, jolloin niiden oikeudenmukaisuutta on mahdotonta arvioida. (Heinonen ym. 2016.) Tämä toi tullessaan kalvavan pelon ilmapiirin suomalaisiin yliopistoihin.

Pelon eetoksen mukaista on myös se, että kontrollivaltaa käyttävillä pitää olla myös välineet, joilla he tarkkailevat, haastavat ja ”kyttävät” alamaisiaan. Haastattelujen perusteella yksi osoitus kontrollin eetoksesta ja yliopistolaisten työn seurantaan käytettävien resurssien lisääntymisestä oli lakimiesten vallan kasvu yliopistoissa vuoden 2010 lakimuutoksen jälkeen. Lakimiesten ohjeistus ja heiltä hankittavat luvat ja varmennukset ovat viime vuosina korostuneet yliopistotyöntekijöiden arjessa. Johdon työvälineinä lakimiehet ovat keskeinen osa rehtorien vallan sisäpiiriä. Työntekijöille lakimies edustaa valtaa ja tarvittaessa uhkaa vallan käytöstä. On kuitenkin todettava, että haastattelujen perusteella lakimiesten vallan legitimitetti tai vallan määrä vaihtelee yliopistoittain. Kyse saattaa esimerkiksi olla siitä, mikä on lakimiehen ja rehtorin välinen suhde: kuinka paljon rehtori luottaa juristiin henkilönä, ja kuinka paljon juridiikkaa halutaan hyödyntää vallan legitimoijana. Haastatteluaineistomme on kuitenkin liian pieni, jotta voisimme osoittaa toteen tämän arvelun, mutta aineiston perusteella voi sanoa, että ainakin toistaiseksi suomalaisissa yliopistoissa on tältä osin erilaisia toimintakulttuureja ja toimijaverkkomalleja.

Ryhmässä 1 tärkeitä tekijöitä ovat myös digitalisaatio ja panokset teknologiaan. Teknologian eetos näkyy ennen kaikkea digitalisaationa, joka on puolestaan mahdollistanut yliopistojen johdolle

tehokkaan valvontajärjestelmän. Digitalisaatio teki kontrolloinnista teknisesti helppoa. Sen avulla on mahdollista erilaisin valvontaa varten tehtyjen ohjelmien avulla koota valvonnan mahdollistavaa nimeeristä dataa. Johtajat saavat niin halutessaan tietoa yliopiston, tiedekunnan, laitosten, tutkimusryhmien ja jopa yksilöiden tekemisistä ja tekemättä jättämisistä, kuten poissaoloista, sairauslomista tai työhön liittyvästä matkustelusta ja matkojen relevanssista. Faktoilla ja tietojärjestelmillä johtamisen retoriikka systeemin sisäisine sääntöineen on tullut osaksi yliopiston johtamista. Esimerkkinä vaikkapa työajan kirjaamiseen tarkoitettut järjestelmät, joita on otettu yliopistoissa käyttöön usein analysoimatta, millaista maailmankuvaa ja tekemisen sekä puhumisen tapaa ne samalla tuovat uuteen ympäristöön. Syvemmin analysoituna nämä verkostot paljastavat moniulotteisia ja nopeasti muuttuvia inhimillisiä diskursseja, jotka törmäilevät ja vaikuttavat toisiinsa monin eri tavoin. Tästä esimerkkinä ovat JUFO-luokituksen ja yliopistojen rahoitusmallin vaikutukset, jotka ovat alkaneet vaikuttaa johtamiskäytänteiden määrittelyyn ennakoimattomasti ja osin jopa haitallisesti. (vrt. Hellman & Poteri 2012).

Vaikka mittareiden tarkkuuden ei pitänyt ylettyä yksittäisiin tutkijoihin saakka, osoittautui käytäntö toiseksi. JUFO-luokitelluista julkaisuista, ulkopuolisesta rahoituksesta, aktiivisuudesta rahanhaussa ja muista mittavista toimista tuli nopeasti osa myös yksittäisen tutkijan arviointia ja esimerkiksi osa palkkauksen perusteluista. Haastattelujen perusteella tarkkailussa ovat myös annetut opetustunnit, ohjatut opinnäytteet, yksikölle koottu rahoitus ja mukanaolo rahoitushakemuksissa. Heikki Patomäen (2006, 6, 33) sanoin, jokaisesta yksilöstä on käytännössä tullut tulosvastuullinen akateeminen yrittäjä, jonka työpanos, niin tutkimus kuin opetuskin, ovat mitattavissa, laskettavissa ja hallinnoitavissa ja jota johto pystyy digitalisaation mahdollistamilla välineillä tarkkailemaan ja ohjaamaan tahtomaansa suuntaan.

Mittarit eivät kuitenkaan ole kiistattomia. Sekä haastatteluaineistossa että aikaisemmassa tutkimuksessa käy ilmi, että keskustelu mittareista ja siitä, missä määrin ne kuvaavat tuottavuutta, on jatkuvan määrittelykamppailun kohde. Leena Koski (2009, 109) näkee arviointikäytännöt piilouhkina yliopistotyön akateemiselle vapaudelle, mutta

haastatteluissa arvioinnit nähtiin myös todellisena ja jo olemassa olevana uhkana aidolle akateemiselle innovatiivisuudelle. Kaikkea sitä, mitä yhteiskunta yliopistolta odottaa, on vaikea mitata. Kun ei tiedetä mitä mitataan, niin silloin mitataan tarkasti, kuten esimerkiksi Suomen Akatemian Strategisen rahoituksen raportoinnissa. (ks. Kauppi 2017; myös Koski 2009, 111.)

Yleisen kontrollin taustalla olevat mittaristot ja niiden systemaattinen käyttö eivät rajoittuneet pelkästään johtamiseen, vaan ne otettiin käyttöön myös tiedemaailman sisäisissä arvioinneissa. Tähän ohjaa yliopistojen nykyinen rahoitusmalli määrittelemällä sen, miten ja missä tulokset on julkaistava. Julkaisuforumista on toistuvasti tähdennetty, että julkaisukanavien tasoluokituksella ei arvioida yksittäisen tutkijan tuotantoa, vaan mitataan kokonaisten yliopistojen julkaisumäärien laatua. Tutkijalla itsellään voi olla hyvät perusteet julkaista myös sellaisilla forumeille, jotka eivät saa korkeita JUFO-pisteitä, koska juuri tietyissä julkaisuissa hän saavuttaa sen yleisön, jota tavoittelee (Ks. Kivistö & Pihlström 2018, 142–143).

JUFO-luokittelu on kätevä hallinnon ja tieteenalojen ulkopuolella olevien tutkijoiden, päättäjien ja maallikoiden kannalta. Jotkut asiantuntijat ovat arvion tehneet ja he ovat siis myös arvioinnistaan vastuun ottaneet. Yliopiston ulkopuolelta tulleille päättäjille mittarit ovat osoittautuneet keinoksi päästä sisälle yliopistoon. Niiden avulla esimerkiksi yliopiston toimintaan perehtymätön ja siten arkitietoon toimintansa perustava yliopiston hallituksen jäsen voi perustella päätöksiään (Heiskala 2016, 31).

Haastatteluista kävi ilmi, että jokaisen työntekijän suoritukset niin julkaisuissa, ulkopuolisen rahan hakemisessa, poissaoloissa ja muissa mitattavissa toimissa olivat esillä, kun kutakin työntekijää esimerkiksi irtisanomisneuvotteluissa arvioitiin. Valvontaan liittyi osana ns. laatutyö ja laatu puhe, jotka tarkoittivat linjaorganisaation säännöllisiä tarkastuksia ja uusia ohjeistuksia ja tehtäviä. Laaduksi eivät riittäneet tulokset, vaan se, kuinka laatu kriteereiden toteuttamisesta osattiin raportoida. Yliopistolaiset ovat konkreettisesti tarkkailun alla, ja käytössä olevan tekniikan avulla hallinnolla on mahdollisuus alistaa yksilöt. Yliopistolaitos on muuttumassa numeroilla säädettyksi ja hallituksi ja

jopa tätä hallintaa haluavaksi. Luokittelun lisääntyessä inhimillisuus uhkaa kadota numeerisen koodattavuuden taakse: hallinnolle numerot kertoivat suoraan, missä poistettava rappio sijaitsi eli keitä yliopistolaitos ei suojiinsa tarvinnut. (Ks. Koski 2009, 111.)

Ryhmä 2, johdon sanktiot, pitää haastatteluiden mukaan sisällään tyypillisesti puhutteluja, varoituksia ja jopa laittomia irtisanomisia. Irtisanomiset voivat tapahtua joko YT-menettelyä noudattaen tai suoranaisina potkuina. Haastateltavien mukaan hyvä johtamiskyky ilmenee taitona viedä läpi ulkoa tuodut päätökset alaisten vastustuksesta huolimatta. Näyttää siltä, että ainakin joillakin yliopiston johtoon kuuluvilla hyvä johtajuus ilmenee siten, että ”uskaltaa” käyttää johtajalle suotuja sanktiokeinoja. Jotkut haastateltavat katsoivat pystyvänsä osoittamaan arvonsa johtajina nimenomaan sillä, että heillä oli kyky ja uskallus antaa varoituksia ja potkuja. Haastattelujen perusteella näyttää ilmeiseltä, että kollegiaalisuus on korvautunut suomalaisissa yliopistoissa johtajavaltaisuudella siten, että johtajiksi kohonneet henkilöt haluavat osoittaa johtajuuttaan ja valtaansa käyttämällä heille uudessa yliopistolaisissa osoitettuja sanktiokeinoja. Alaisten puhuttelut, suulliset ja kirjalliset varoitukset olivat aineiston perusteella niin yleisiä, että lähes kaikki haastateltavat tiesivät niitä omassa yliopistossaan käytettävän.

Haastatteluissa tuli myös esille, että muutamat haastateltavat olivat käyttäneet sanktioita omiin alaisiinsa ja että myös keskitason johtajat ovat saaneet kokea oman yliopistonsa johdon käyttävän näitä sanktiokeinoja. Erityisesti puhuttelu näyttää yleistyneen. Aineistossa nousee esiin myös keskitason johtajien vastapuhe. Osa haastateltavista totesi, että he eivät suoraviivaisesti noudata heille ylätasolta annettuja ohjeita esimerkiksi siinä, kuinka heidän tulee kohdella alaisiaan.

Haastattelupuhe pitää sisällään myös vahvan henkilöstöön kohdistuvan oikeudenmukaisuuden vaatimuksen silläkin riskillä, että johtaja itse joutuu vastaamaan ”teoistaan” ylätasolle. Tämä vastapuheeksi tulkittava retoriikka tuli esille vain muutamassa haastattelussa, mutta ne haastateltavat, jotka tämän nostivat esille, pitivät oikeudenmukaisuuden eetosta keskeisenä ohjenuoranaan. Erityisesti keskitason johtajista voidaan tehdä yleistys, että monen kohdalla oli kyse myös

nostalgisesta ”haikailusta” vanhaan demokraattisena kuvattuun yliopiston hallintokulttuuriin, jossa myös laitosten ja tutkimusryhmien johtajilla ja henkilöstöllä oli valtaa eikä pelkästään puheoikeus.

Ryhmän 3 olemme nimenneet yliopistoyhteisöjen ”sisäiseksi poliiseiksi”. Tällä tarkoitamme yliopistoyhteisöjen (laitosten ja tutkimusryhmien) sisään rakentuneita horisontaalisia ja keinotekoisia hierarkioita ja valtarakenteita, joissa jotkut ”kollegat” ottavat tehtäväkseen seurata muiden työntekijöiden tuottavuutta ja vaatia tehokkuuden lisäämistä, jolloin he toimivat eräänlaisina sisäisinä poliiseina. Kun haastatteluja tehdessämme kysyimme informanteilta sisäisten poliisien olemassaolosta, muutamat haastateltavat osasivat kertoa tällaisia todella olevan.

Ismo: Yhtenä kysymyksenä meillä on täällä, että onko meillä olemassa se poliisi täällä, joka tulee sinulle sanomaan?

Johtaja: Kyllähän meillä on niitä, nehän huonoissa työyhteisöissä elää ne käyttäjät, jotka saavat työilmapiirin huononemaan huomauttelullaan ja lähettävät viestejä

[-]

Sisäiset poliisit ovat henkilöitä, jotka ovat yliopistoyhteisön jäseniä ja jotka haluavat syystä tai toisesta toimia lähellä keskitason johtajia. Yhteisön sisäisen poliisin toimintalogiikka on kahtalainen: ensinnäkin hän esittää omaa tehokkuuttaan tuomalla esiin omia aikaansaannoksiaan esimerkiksi kertomalla tekevänsä tutkimusta työajan ulkopuolella, koska työaika ei riitä riittävään tuloksen tuottamiseen. Toisaalta sisäinen poliisi voi kontrolloida kollegan tekemisiä ja työhön sitoutuneisuutta esimerkiksi seuraamalla hänen työaikaansa, esiintymistään yliopiston ulkopuolisilla foorumeilla ja viime kädessä jopa puuttamalla työn teon tapoihin.

Aineiston perusteella sisäisten poliisien läsnäolo yliopistoyhteisössä on kiistatonta, mutta onneksi se ei haastattelujen valossa ole kovin yleistä. Ilmiön jonkinasteinen näkymättömyys voi johtua siitä, että sisäisten poliisien läsnäoloa ei joko tunnisteta tai sen olemassa-

oloa vähätellään. Kysymyksessä ei ole vertikaalinen vaan horisontaalinen työhyvinvointiin liittyvä ongelma, ja voi olla, että tästä syystä johto ei nostanut sisäisen poliisin olemassaoloa esille haastatteluissa. Muutaman haastatellun mukaan sisäiset poliisit toimivat laitosten tai tutkimusryhmien sisällä ja heidän kosketuspintansa johtoon ylittää laitostasolle, joskus harvoin myös tiedekuntatasolle.

Aineiston perusteella sisäisen poliisin keinoja ovat kollegoiden vähättely, tutkimusryhmistä ja muusta laitoksen toiminnasta eristäminen ja työyhteisön ulkopuolelle jättäminen esimerkiksi tiedotusta kohdentamalla. Lisäksi sisäiset poliisit voivat luoda työyhteisöön kyttämisen eetosta, jossa kollegan tekemistä tai tekemättömyyttä tarkkaillaan ja arvostellaan ikään kuin se olisi sisäisen poliisin vastuulla. Joissakin äärimmäisissä tapauksissa näyttää olevan myös niin, että sisäiset poliisit ”raportoivat havaintonsa” omien luottohenkilöidensä lisäksi myös laitoksen johdolle. Pahimmillaan tilanteet voivat kärjistyä niin paljon, että luottamusmiehet joutuvat selvittämään asioita laitosten johdon ja henkilöstön kanssa. Myös aiemmassa tutkimuksessa sisäisen poliisin olemassaolo on tunnistettu, tosin siitä puhutaan erilaisilla käsitteillä. Koski (2009, 107–108) on pohtinut samaa asiaa kurin käsitteen kautta. Hänen mukaansa työntekijä voi yliopistoyhteisössä osoittaa oman kelvollisuutensa haluamalla lisää kuria. Uuden tulosjohtamiskulttuurin myötä vain ahkerille ja tehokkaille palkkiona olisi menestystä ja samaan aikaan muille vaaditaan kuria ja kontrollia. Kurin eetos ulottuu laitoksiin ja yksiköihin luoden itsetarkkailun eetosta. Olennaista uusliberalistisessa hallinnassa on, että se asemaan katsomatta alistaa toimijat hallinnan ja vallan vaikutuspiiriin ja määrittelee uudella tavalla toimijoiden keskinäissuhteita. (Ks. Jauhiainen ym. 2015, 133.)

Voidaan kysyä, seuraako itsensä tarkkailun eetoksesta lopulta myös sisäisen poliisin roolin omaksuminen. Toisaalta yliopiston henkilökunnan on todettu haluavan olla rauhassa ja keskittyä omaan tutkimukseensa (Tomperi 2009b, 7). Saman ilmiön tunnistaa myös Jussi Pakkasvirta (2009, 60), jonka mukaan suurin osa välttää konflikteja viimeiseen saakka. Auktoriteettien vastustaminen on riskiteko. Hiljaa oleminen varmistaa, ettei saa oman pesän likaajan mainetta. Kilpailu

ajaa tutkijan epäkriittiseen muottiin. (Pakkasvirta 2009, 60.) Pakkasvirtaa mukaillen voidaan kysyä, voiko omaa asemaansa vahvistaa myös niin, että ei ainoastaan pidättäydy auktoriteetin kritisoinnista vaan suorastaan toimii auktoriteetin avustajana ryhtymällä yhteisön sisäiseksi poliisiksi. Tämän pohjalta on ymmärrettävää, kuten Jorma Sipilä (2007, 5) toteaa, että oppositio toimii kahvihuoneessa, mutta ei saa eikä halua ilmaista itseään kokouksessa, kun johtaja on paikalla.

Minne menet yliopisto?

Strategisiin linjauksiin perustuva tutkimuspolitiikka rajaa väistämättä osallisuutta ja toimijuutta yliopistossa. Toimijaverkkoajattelua seuraten yliopiston käytännöistä ja viime kädessä jopa tutkimuksen sisällöstä päättävät yhä enemmän muut kuin tiedeyhteisön jäsenet. Se kaventaa ymmärrystä sivistyksestä ja muuttaa ja rakentaa uusia valtasuhteita tutkimuskentälle. Tutkijoiden itsensä määrittelemät, sivistystä tavoittelevat ja sitä jakamaan pyrkivät tutkimusaiheet eivät aina ole teknologiateollisuuden, OKM:n tai talouselämän linjausten mukaisia. Toiminnan ohjailu on hienovaraista, mutta tehokasta. Vaikka yksittäisen tieteen tekijän puheoikeutta ei konkreettisesti rajoiteta, niin äänensä saavat kuuluviin strategisen linjan mukaiset toimijat. Väärät ihmiset pyritään poistamaan keskustelusta ja tutkimuksesta tai vähintäänkin marginalisoimaan heidät ilmaisuilla ”emme voi olla Nuori Suomi, jossa kaikki saavat pelata”, kuten eräs johtaja tiivistä yliopiston sen hetkisen linjan. Kriittiset ja teoreettisesti orientoituneet tutkijat eivät välttämättä ole ajan hengen mukaisesti kaikkein tehokkaimpia. Lähtökohtaisesti sivistykseen tähtäävää tutkimusta ei tehdä kvartaalitaluudesta tuoduilla toimintatavoilla, eikä sitä voida mitata lukuihin perustuvilla indikaattoreilla.

Haastattelemamme kolmetoista johtajaa jakavat suurelta osin yhteisen näkemyksen uuden yliopistolain mukanaan tuomista muutoksista yliopistojen johtamiskäytäntöihin ja myöntävät valvontajärjestelmien olemassaolon. Kysymykseen siitä, kuka käyttää suomalaisissa yliopistoissa päätös- ja toimeenpanovaltaa, vastaukset jakaantuvat kahteen vastakkaiseen kantaan. Ylimmät johtajat esittävät haastatte-

luissa sen kannan, että valta on jakaantunut rehtoraatin, tiedekunnan ja laitostason kesken. Sen sijaan tiedekunnissa ja laitoksilla vallan päämajaksi määritellään yksiselitteisesti rehtoraatit. Ne haastateltavat, jotka nostivat esiin yliopistolaitoksen sivistystehtävän, näkivät soveltavan ja päätöksentekoa tukevan tutkimuksen jyränneen laaja-alaisen tuottamattoman sivistyspuheen.

Yliopistojen tulevaisuudesta puhuttaessa vastausten ”hajonta” oli suurempaa kuin minkään muun haastatteluteeman yhteydessä. Monet laitos- ja tiedekuntatason johtajat olivat huolestuneita korkeintaan oman tieteenalansa selviämisestä. Yliopistojen korkean tason johtajat puolestaan kytkevät yliopistojen tulevaisuuden haasteet koko yhteiskuntaa koskettaviin teemoihin, joista tuotiin esille digitalisaatio ja ilmastonmuutos. Korkeimmalla tasolla (ministeriön hallinnossa) yliopiston tulevaisuus puolestaan kytkettiin suomalaisen yhteiskunnan rahoitus pohjaan, jolloin esimerkiksi hoivan organisointi ja tulevaisuuden hoivan järjestäminen nähtiin keskeisenä tulevien vuosikymmenten haasteena.

Pirjo: Näätkö myös, että kääntypä nää poliittiset suhdanteet mihin suuntaan tahansa, niin tiedepolitiikalla ja korkeakoulupolitiikalla tulee olemaan keskeinen rooli tulevaisuudessa, myös niin kuin taloudellisesti resurssseja toimia?

Johtaja: Niin, no nää talouden resurssit on semmosia, että niissä tulee olemaan väistämättä vaikeita paikkoja. Kun ne kasvaa niin huomattavasti nää meidän ikääntymisen vaikutukset, että niitä ei varmaan edelleenkään vaikka SOTE:sta on puhuttu kohta vuosikymmen, niin kuitenkin ihmisille ei ole tehty näkyväksi sitä, miten iso juttu se on, että väestö ikääntyy niin valtavan nopeasta. Ja että sitten niin kuin tämmöset asiat on hyvin hoidettava. Että raha on nyt minun mielestä vähän eri asia, mutta yliopistojen merkityksen ymmärtää kaikki nää perinteiset puolueet.

Voidaan väittää, että yliopistolaitoksen välineellistäminen osaksi markkinoita on onnistunut hyvin. Samalla se on alkanut tehokkaasti hävittää kriittisen sivistysyliopiston elintilaa Suomessa.

- Aarrevaara, Timo & Pekkola, Elias 2010. Muuttuva akateeminen professio Suomessa – maaraportti. Tampere: Tampere University Press.
- Ahonen, Sirkka 2003. Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Tampere: Vastapaino.
- Altbach, Philip 2015. Higher Education and the WTO: Globalization Run Amok. *International Higher Education* (23). < <https://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/view/6593> > (Luettu 15.04.2018).
- Belliger, Andrea & Krieger, David 2016. *Organizing Networks – An Actor-Network Theory of Organizations*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Björn, Ismo, Pöllänen, Pirjo & Saarti, Jarmo 2016. Yliopistosankarit eri vuosikymmenillä. *Acatiimi* (6), 32–35.
- Björn, Ismo, Saarti, Jarmo & Pöllänen, Pirjo 2016. ”Päätettiin turvata yliopistojen rahoituksen pitkäjänteisyys” – opetusministereiden poliittinen puhe ja yliopistolaitoksen uudistamisen retoriikka 2005–2015. *Yhteiskuntapolitiikka* (82), 76–85.
- Björn, Ismo, Saarti, Jarmo & Pöllänen, Pirjo 2017. Yliopistot talousvetureiksi. Suomalaiset yliopistot ja yliopistojen tuottaman sivistys tehostamistalouden kohteena. Teoksessa Eskelinen, Teppo & Harjunen, Hannele & Hirvonen, Helena & Jokinen, Eeva (toim.), *Tehostamistalous*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. *SoPhi*, 140–172
- Björn, Ismo, Saarti, Jarmo & Pöllänen, Pirjo 2018. ”We have decided to guarantee the continuity of the Universities long-time funding”: The Political rhetoric of the Ministeries of Education and the Reform of University funding during 2005–2015 in Finland. *Slovak Journal of Political Sciences* vol. 18 (1), 5–26.
- Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.) 2015. *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja*. Tampere: Vastapaino.
- Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki 2015. *Johdanto*. Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja*. Tampere: Vastapaino, 9–24.
- Cantwell, Brendan & Kauppinen, Ilkka (toim.) 2014. *Academic Capitalism in Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Cooren, Francois 2000. *The Organizing property of communication*. Amsterdam: John Benjamins.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix 1983. *Anti-Oedipus. Capitalism and schizophrenia*. London: The Athlone Press.

- Derrida, Jacques 1988. *Limited Inc.* Evanston, Il: Northwestern University Press.
- Frankfurt, Harry G. 2006. Paskapuheesta. (On bullshit, 1986) Suom. Antti Nylén. Helsinki: Johnny Kniga.
- Haapakorpi, Arja 2015. Viekö Kiinan insinööri Otaniemen teekkarilta työpaikan? *Massoittuva korkeakoulutus ja globaali työmarkkinakilpailu.* Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa.* Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja. Tampere: Vastapaino, 212–228.
- Heinonen, Visa, Kekkonen, Jukka, Lehto, Veli-Pekka, Patomäki, Heikki & Yliopistokäänte-työryhmä 2016. *Uusi yliopistolaki 2020.* Helsinki: Into.
- Heiskala, Risto 2016. Yhteiskuntatutkimuksen vaikuttavuus ja uusi uljas maailma. *Tieteessä tapahtuu* 2016 (1), 27–33.
- Hellman, Heikki & Poteri, Eija 2012. Kotimainen julkaisu toiminta uuden rahoitusmallin. *Media & Viestintä* 35 (3-4) [https:// journal.fi/mediaviestinta/article/view/62877](https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62877). file:///C:/Users/bjorn/AppData/Local/Temp/62877-Artikkelin%20teksti-69787-1-10-20170322.pdf (Luettu 1.11.2018).
- Huhtanen, Anne-Mari 2018. Yliopisto tahtoo eroon ”gradukammosta”. *Helsingin Sanomat* A8 18.1.2018.
- Huisman, Jeroen & Currie, Jan 2004. Accountability in Higher Education: Bridge over Troubled Water? *Higher Education* 48(4): 529–551. < <http://www.jstor.org/stable/4151570> > (Luettu 15.04.2018).
- Jauhiainen, Annukka (2011) Opetustyö ja sukupuoli uusliberalistisessa yliopistossa. *Aikuiskasvatus* 31:3, 84–93.
- Jauhiainen, Arto, Jauhiainen, Annukka & Laiho, Anne 2009, The dilemmas of the “efficiency university teacher ‘s. *Teaching in Higher Education* 14:4, 417–428.
- Jauhiainen, Arto, Jauhiainen, Annukka & Laiho, Anne 2015. Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa.* Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja. Tampere: Vastapaino, 123–146.
- Jongbloed, Ben & Vossensteyn, Hans 2001. Keeping up Performances: An international survey of performance-based funding in higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management* 23(2):127–145. < DOI: 10.1080/13600800120088625 > (Luettu 15.04.2018).
- Juppo, Virpi 2011. Muutoksen johtaminen suomalaisessa yliopistouudistuksessa rehtoreiden näkökulmasta. *Acta Wasaensia* NO 235. Julkisojohtaminen 15. Vaasa: Universitas Wasaensis.
- Kallio, Kirsi-Marja 2014. “Ketä kiinnostaa tuottaa tutkintoja ja julkaisuja liukuhihnaperiaatteella...?” – Suoritusmittauksen vaikutukset tulosjoht-

- dettujen yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökunnan työhön. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- Kauppi, Pekka 2017. Kahlehdittu yliopistomme. Miten vapaudumme byrokratiasta ja opetuksen ylenkatsomisesta. Helsinki: Into.
- Kivistö, Sari & Pihlström Sami 2018. Sivistyksen puolustus. Miksi akateemista elämää tarvitaan? Helsinki: Gaudeamus.
- Komulainen, Katri, Kärkkäinen, Maija, Korhonen, Maija, Rätty, Hannu, Siivonen, Päivi, Kati Kasanen, Kati & Rautiainen, Riitta 2015. Kun mikään ei riitä. Akateeminen kykyminuus puntarissa. Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja. Tampere: Vastapaino, 147–170.
- Koski, Leena 2009. Yliopiston sisäisen järjestyksen muutos 1980-luvulta 2010-luvulle. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta. Tampere: Vastapaino, 101–114.
- Kuoppala, Kari 2005. Tulosjohtaminen yliopiston sisäisessä hallinnossa. Teoksessa Aittola, Helena & Ylijoki, Oili-Helena (toim.), Tulosjohdettua autonomiaa. Akateemisen tytön muuttuvat käytännöt. Helsinki: Gaudeamus, 227–249.
- Kuusela, Hanna 2015. Konsultit julkisen tiedon yksityistäjinä. Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja. Tampere: Vastapaino, 189–211.
- Latour, Bruno 1988. Mixing Humans and Non-Humans Together: The Sociology of the Door-closer. *Social Problems* 35 (3), 298–310.
- Latour, Bruno 1993/1999. On Technical Mediation. The messenger lectures on the evolution of civilization. Lund: Institute of Economic Research Working Paper Series.
- Law, John & Hassard, John 1999. Actor Network Theory and After. Oxford: Blackwell.
- Lehtinen, Taru 2013. Henkilöstöpolitiikka ja määräaikaisten palvelussuhteiden Helsingin yliopistossa. Korkeakuluhallinto ja johtaminen. Pro Gradu-tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto, Johtamiskorkeakoulu. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/85027/gradu07065.pdf?sequence=1> (luettu 2.11.2018)
- Lorenz, Chris 2012. If You're So Smart, Why Are You under Surveillance? Universities, Neoliberalism, and New Public Management. *Critical Inquiry* 38(3): 599–629. < <https://doi.org/10.1086/664553> > (Luettu 15.04.2018).

- Mäntylä, Hans 2007. On “good” academic work: Practicing respect at close range. Helsinki: Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis A, 306.
- Milliken, John & Colohan, Gerry 2004. Quality or Control? Management in Higher Education. *Journal of Higher Education Policy and Management* 26(3):381–391. < DOI:10.1080/1360080042000290221 > (Luettu 15.04.2018).
- Naskali, Päivi 2009. Uusi häpeän yliopisto. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 93–100.
- Niukkanen, Sanna 2007. OECD:n rooli Suomen koulutuspolitiikassa. *Yhteiskuntapolitiikka* (72), 94–97.
- OKM 30.6.2016, Yliopistolakiuudistuksen vaikutusten arvioinnin loppuraportti. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75416/okm30.pdf> (Luettu 2.11.2018).
- OKM 9.6.2017. https://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/1410877/oecd-suosittelee-tutkimus-ja-innovaatiotoimintaa-on-kehitettava-kokonaisuutena (Luettu 2.11.2018).
- Pakkasvirta, Jussi 2009. Universitas muuttui projektiksi. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 25–43.
- Pasanen, Heikki 2015. Kyky koulutuksen taloudessa. Teoksessa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja*. Tampere: Vastapaino, 58–80.
- Patomäki, Heikki 2005. Yliopisto oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto. Helsinki: Gaudeamus.
- Patomäki, Heikki 2009. Yliopisto konkreettisena utopiana: kokemuksia Turusta Nottinghamiin ja Helsingistä Melbourneen. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 25–43.
- Reuter, Martina 2009. Haave strategisesta ohjauksesta. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 203–211.
- Rinne, Risto, Jauhiainen, Arto, Simola, Hannu, Lehto, Reeta, Jauhiainen, Annukka & Laiho, Anne 2012. Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa: Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana. Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Ronkainen, Suvi 2009. Universitas 2010-juhla: Kuohuviinistä (auto)etnografiaa. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 19–22.

- Saarti, Jarmo & Raivio, Jouko 2011. How to communicate with a machine: on reading a public library's OPAC. *Journal of Librarianship and Information Science* 43 (1), 22–29.
- Sipilä, Jorma 2007. *Valta yliopistossa*. Tampere: Vastapaino.
- Tervasmäki, Tuomas & Tomperi, Tuukka 2018. Koulutuspolitiikan arvovallinat ja suunta satavuotiaassa Suomessa. Niin ja Näin. 2/2018. <http://netn.fi/node/7333> (Luettu 8.8.2018).
- Tomperi, Tuukka 2009a. Yliopistolaki taustoineen. Koulutuspoliittinen tarkastelu. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 145–202.
- Tomperi, Tuukka 2009b. Akateemisia kysymyksiä esipuheen muodossa. Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.), *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 5–12.
- Trux, Marja-Liisa 2015. *Pyrkyriyliopisto. Kriittinen puheenvuoro yliopiston muutoksesta*. Kirjassa Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (toim.), *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa. Aikuiskasvatuksen 52. vuosikirja*. Tampere: Vastapaino, 173–188.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Välimaa, Jussi (toim.) 1997. *Korkeakoulutus kolmiossa. Näkökulmia korkeakoululaitoksen muutoksiin*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto.
- Välimaa, Jussi 2011. *Uusiyliopistolaki ja kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittäminen*. Teoksessa Laasonen, Johanna & Ursin, Jani (toim.), *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Suomen kasvatustieteellinen seura. *Kasvatusalan tutkimuksia* 53, 43–93
- Välimaa, Jussi 2014. *University Revolutions and Academic Capitalism: A Historical Perspective*. Teoksessa Brendan Cantwell, Brendan & Kauppinen, Ilkka (toim.), *Academic Capitalism in Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 33–54.
- Välimaa, Jussi 2018. *Opinteillä oppineita. Suomalainen korkeakoulutus keskialjalta 2000-luvulle*. Joensuu: University Press of Eastern Finland.
- Välimaa, Jussi, Aittola, Helena, Jalkanen, Hannu, Liljander, Juha-Pekka, Määttä, Pentti & Piesanen, Ellen 1997. *Markkinat, kilpailu ja massoitunut korkeakoulutus*. Kirjassa Välimaa, Jussi (toim.), *Korkeakoulutus kolmiossa. Näkökulmia korkeakoululaitoksen muutoksiin*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, 83–115.
- Wahlfors, Leena & Pölönen, Janne 2018. *Julkaisufoorumi-luokituksen käyttö yliopistoissa*. *Hallinnon tutkimus* 37(2), 7–21.

-
- Ylijoki, Oili-Helena & Mäntylä, Hans 2003. Conflicting time perspectives in academic work. *Time & Society* 12:1, 55–78.
- Ylijoki, Oili-Helena & Ursin, Jani 2013. The construction of academic identity in the change of Finnish higher education. *Studies in Higher Education* 38:8, 1145–1149.

